

**С.Б.Насуллаев,
ЎзР Банк-молия академияси
Магистранти**

ИСЛОМ МОЛИЯСИГА АСОСЛАНГАН ВОСИТАЛАР ВА ИСЛОМ БАНКЛАРИДА МУЗОРАБА ШЕРИКЧИЛИК ШАРТНОМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада Ислом молияси асосланган воситалар ва Ислом банкларида музораба шерикчилик шартномаларини ривожлантириш истиқболлари ёритилган. Шунингдек, Исломий банк молиясининг замонавий тарихи ёритилган ва Исломий банк тизимининг муваффақиятли ривожланишини ўрганган олимларнинг илмий ишлари таҳлил қилинган. Қолаверса, исломий банклар томонидан ишлатиладиган ва халқаро стандартлар билан қатъий белгиланган асос бўлувчи воситалар ўрганилган. Бундан ташқари, улушли капиталда иштирок этишга асосланган воситалар ва «Камайиб борувчи мушорака» шартномасининг бизнес-жараёнлари таҳлил қилинган. Ислом молияси асосланган воситалар ва Ислом банкларида музораба шерикчилик шартномаларини ривожлантириш истиқболлари бўйича хулоса ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: ислом молияси, кредит ташкилотлари, шерикчилик шартномалари, тижорат банклари, кредит, ислом молияси асосланган воситалар.

Аннотация: В данной статье обсуждаются перспективы развития договорных соглашений о партнерстве в исламских финансовых инструментах и исламских банках. Он также охватывает современную историю исламского банковского финансирования и анализирует научную работу ученых, изучавших успешное развитие исламской банковской системы. Кроме того, были изучены базовые инструменты, используемые исламскими банками и строго определенные международными стандартами. Кроме того, были изучены базовые инструменты, используемые исламскими банками и строго определенные международными стандартами. Кроме того, были проанализированы долевыe инструменты и бизнес-процессы Соглашения об упадке Содружества. Были сделаны выводы и рекомендации относительно перспектив развития договорных соглашений о партнерстве в исламских финансовых инструментах и исламских банках.

Ключевые слова: Исламское финансирование, кредитные учреждения, партнерские соглашения, коммерческие банки, кредит, инструменты на основе исламского финансирования.

Кириш

Исломий молия тармоғи бугунги кунда жаҳонда жадал ривожланиб бораётган ва инновацион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, исломий молия муассасалари ялпи активлари миқдори 2,5 триллион АҚШ долларини ташкил этади ва йилига 15–20% га ўсиб бормоқда. Аҳолисининг асосий қисми мусулмонлардан иборат бўлган давлатлар учун ушбу тармоқни ривожлантириш, айниқса, долзарб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ИХТ ТИВ кенгаши 43-сессияси очилиш маросимида сўзлаган нутқида «Ислом олами улкан иқтисодий, инвестицион салоҳият, энергетика ресурсларига эга[1]. Улардан тўғри фойдаланиш, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро савдоиқтисодий, молиявий, инвестицион ҳамкорлигини кенгайтириш, мамлакатларимизни бирлаштирадиган транспорт йўллари ташкил этиш юксак иқтисодий тараққиёт кўрсаткичларига эришиш имконини беради ва бу пировард натижада бошқа барча соҳаларнинг ривожланишида асос бўлиб хизмат қилади», – дея таъкидлаб ўтган эди. Шундай қилиб, ислом йўл-йўриқ кўрсатувчи тартибларни таклиф этади ва инсон ҳаётининг барча жабҳалари, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (муомала) учун қоидалар мажмуига риоя этишга амр қилади [2].

Ислом тамойилларига асосланган молиявий, ижтимоий ва иқтисодий тизимни шакллантириш ёки кўриб чиқишга жалб этилган тадқиқотчилар мазкур ва бошқа кўплаб масалаларни тадқиқ этадилар. Фақат сўнгги бир неча ўн йилликда ушбу молиявий ва иқтисодий низом ҳамда меъёрларни замонавий таҳлилий атамалар нуктаи назаридан изоҳлаш учун жиддий саъй-ҳаракатлар амалга оширилганига қарамай ва кўплаб тадқиқотлар чоп этилган бўлса-да, барибир «ислом молияси» ёки «ислом иқтисодиёти» сингари «ислом» атамаси қўшилган турли ижтимоий фанларга нисбатан аниқ таърифни қўллаш юзасидан айрим чалкашлиklar сақланиб турибди. Мана шундай тизимнинг турли жабҳаларини бир бутун сифатида эмас, балки алоҳида кўриб чиқиш тенденцияси бунинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Масалан, «ислом молияси» атамаси кўпинча «фоизни ман этувчи» тизимни таърифлаш учун ишлатилади. Лекин мана шундай содда баён этиш нафақат нотўғри, балки қўшимча чалкашлиklarнинг манбаси ҳам ҳисобланади[3].

Маълумки, шариат – бу жуда ҳам қадимий (тахминан 1500 йиллик) диний, маънавий–ахлоқий, ҳуқуқий тизим. Бироқ унинг молиявий қисми бир неча асрлик «парокандалик» давомида унутилди ва мусулмон Шарқининг ўз анъанавий ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий-молиявий, ҳамда таълим тизимлари асосан Ғарб мамлакатларида пайдо бўлган муқобил тизимларга алмаштирилди. Бу даврда мустамлакага айлантилган мусулмон давлатларининг (яъни аҳолисининг аксарияти мусулмонлардан иборат бўлган мамлакатлар) бир қанчасида ислом қонунчилигидан фақатгина никоҳ ва жаноза каби маросимлар сақланиб қолди десак, катта хато бўлмаса керак.

Шу маънода, табиийки, яқиндагина (XX асрнинг ўрталарида) мустақилликка эришган мусулмон давлатлари ва минтақаларининг ҳуқуқшунослик мактаблари бир неча аср давомида йиғилиб қолган мураккаб ва жиддий масалаларни, ҳамда замонавий долзарб муаммоларни ҳал қилишга тайёр эмаслиги маълум бўлди. Бунинг сабаби эса, бир неча асрлик мустамлакачилик даврида ижтиҳоднинг мумиёдек қотиб қолиб, долзарб муаммоларни ҳал қилувчи тизимдан ҳуқуқшунос олимларнинг тор даврасидагина ўрганиладиган назарий масалалар мажмуасига айланиб қолгани бўлди ва бу, шубҳасиз ислом ҳуқуқшунослигининг энг катта фожиаларидан бири бўлди, дейиш мумкин. Глобал исломий молия саноатининг чинакам ривожини 1970 йилларнинг ўрталарида бошланди. Давлатлараро Ислом тараққиёт банки 1975 йилда расман таъсис этилди: унинг асосчилари 22 та давлат ҳукуматлари ҳисобланади. ИТБ билан бир вақтнинг ўзида 1975 йилда Дубай Исломий Банки рўйхатга олинди. 1977 йилда яна уч исломий банк ўз ишини бошлади, улар Миср Файсал Исломий банки, Судан Исломий банки ва Қувайт Молия Уйи эди. 1970 йиллар ва 1980 йиллар бошида ҳаммаси бўлиб 16 та исломий молиявий муассаса ташкил этилди. Замонавий исломий банк тизими тарихини 4 та асосий босқичга ажратиш мумкин: ташкил этиш даври, кенгайтиш даври, халқаро эътироф даври, ўз қарашларини қайтадан кўриб чиқиш ва янги истиқболлар (инқироздан кейинги давр) (1-жадвал) [4].

1-жадвал

Исломий банк молиясининг замонавий тарихи

Босқич	Саналар	Тавсифи, баёни
Ташкил этилиши	1950 йиллар	• Исломий олим ва иқтисодчилар фоизга асосланган анъанавий банкинг реал муқобилини таклиф этиш мақсадида исломий банк ва молия тизимини тақдим этишни бошладилар • «Музораба» қўшалок концепцияси исломий банкинг воситаси сифатида таклиф этилди
	1960 йиллар	• Исломий молиялаштиришнинг таянч тамойилларини татбиқ этиш бошланди • Исломий молиявий муассасалар фаолият механизми биринчи марта соддалаштирилди • 1963–1967 йиллар оралиғида Мит Ғамр жамғарма банки раванқ топди ва тугатилди • 1963 йили Малайзияда Лембага Табун Ҳаж ташкил этилди

Кенг тарқалиши	1970 йиллар	• Исломий банк ва исломий нобанк муассасалари ташкил этилди • Илмий фаолият ташкиллаштирилди • Илмий-тадқиқот муассасалари таъсис этилди • «Музораба» молиявий механизми тасдиқланди • Жиддада Исломий иқтисодий илмий-тадқиқот маркази ташкил этилди • Исломий банкинг бўйича китоблар чоп этила бошланди. Лизинг, музораба, фойда ва зарарларни тақсимлаш каби масалалар камраб олинди • Дубай Исломий банки очилди, 1975 йил • Ислом Тараққиёт банки очилди, 1975 йил • 1976 йили Маккада биринчи Халқаро исломий иқтисодий конференция бўлиб ўтди • 1979 йил Судан ва БААда биринчи исломий суғурталаш компаниялари иш бошлади
	1980 йиллар	• Исломий банкларни илгари суришда давлат иштирок эта бошлади • Кўп сонли хусусий банклар ташкил этилди • Турли исломий банк маҳсулотлари, шу жумладан, Ғарбда (Буюк Британия, АҚШ, Швейцария) ҳам тақдим этилди • Ғарблик олимлар ва молиявий гуруҳларнинг исломий банкингга қизиқишлари ортди • Исломий «дарча»лар воситасида анъанавий банклар исломий банк маҳсулотларини тақлиф эта бошлади • Мутахассисларни ўқитиш ва тайёрлаш, тадқиқот дастурлари кўпайди • Исломий индекс ва ишонч жамғармалари сони ортди • Покистон, Судан, Эрон, Малайзия ва бошқа мамлакатлар ўзларининг банк тизимини ўзгартиришга уриндилар ёки расман исломий молия тизимини жорий этишни бошладилар • ХВЖ исломий банкинг бўйича мақола ва ҳужжатларни чоп эттирди. Исломий иқтисодиёт мавзусидаги мақола ва тадқиқотлар кўпайди • ИХТ қошида Ислом фикҳи академияси ва бошқа фикҳ кенгашлари ташкил этилди • ИТБ қошида Тадқиқотлар ва тренинглар ислом институтига (IRTI) асос солинди • Бутун дунё бўйлаб исломий ишонч жамғармалари ташкил этилди
	1990 йиллар	• Исломий молиявий муассасалар учун бухгалтерия ҳисоби ва аудити халқаро ташкилоти (AAOIFI)га асос солинди • 1990 йили Малайзияда тарихда биринчи марта Shell MDS Sdn сукук компанияси ташкил этилди • 1999 йили Баҳрайнда Доу Жонс исломий индекси ўрнатилди (Dow Jones Islamic Index)

Халқаро эътироф	2000–2009 йиллар	• Хатар муаммолари билан бир қаторда саноат камолга етди ва давомий ўсди • Исломий молия архитектурасини куриш якунланди • Корпоратив назорат ва хатарларни бошқаришга эътибор қаратила бошланди • Исломий банкларни қўшиб юбориш орқали капиталлашув амалга оширилди • Активлар билан таъминланган қимматли қоғозлар бозори ташкил этилди • 2002 йили Малайзияда Исломий молиявий хизматлар бўйича кенгаш (IFSB) таъсис этилди • 2004 йилнинг августида Буюк Британиянинг Молиявий назорат агентлиги Англиядаги биринчи исломий банк – Британия Исломий банкни очишга рухсат берди • 2005 йилда Баҳрайнда Халқаро исломий рейтинг агентлиги (IRA) таъсис этилди • Ликвидиликни бошқариш маркази (LMC) ўз ишини бошлади • Халқаро исломий молия бозори (IFM) ташкил этилди • 2006 йилда америкалик қарздор томонидан биринчи сукук чиқарилди (East Cameron Gas Company битими)
Ўз қарашларини қайтадан кўриб чиқиш ва янги истиқболлар (инқироздан кейинги давр)	2009 йилдан ҳозирги вақтгача	• Оддий банклар активлари қиймати пасайиши билан таққослаганда исломий банк активлари барқарор ўсди. Глобал инқироз исломий банкларга кам даражада таъсир кўрсатди • 2010 йили Германияда биринчи исломий банк очилди (Kuveyt Turk Participation Bank) • Thomson Reuters 2011 йилда биринчи исломий банклараро ставкани (бенчмарк) ўрнатди • 2012 йилда Саудия Арабистони, Туркия ўзларининг биринчи сукукларини чиқардилар • ЖАР 2013 йили ўзининг илк мустақил сукукларини чиқарди • 2013 йил IFM интербанк транзакциялар стандартини чиқарди • Буюк Британия Бош вазири Жаҳон исломий иқтисодий форумида Лондонни глобал исломий молиявий марказ сифатида ривожлантириш ҳақида баёнот берди (2013 йилнинг октябри)

Манба: A.M. Tiby. Islamic Banking: How to manage risk and improve profitability / A.M. Tiby – J. Wiley&Sons – 2010.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Исломий банк тизимининг муваффақиятли ривожланиши Мисрдаги Mit Ghamr жамғарма банки ҳамда 1963 йилда Малайзияда ташкил этилган Табун Ҳаж Лембагани ташкил қилиш билан бошланди, деб ҳисоблаш мумкин. Нил дельтасида жойлашган Мит Ғамр жамғарма банки жамғарма ҳисоб варақлар, ҳиссадорлик капиталида улушли иштирок, тўғридан-тўғри инвестициялар ва ижтимоий хизматлар каби банк хизматларини таклиф этди [5].

Ушбу хизматлар асосий банк хизматлари сифатида кўриб чиқилса-да, энг муҳими Молия бозори таркибларининг инқирозга учраши билан боғлиқ

молиявий тизимнинг глобал инқирози натижасида, инвестициявий ҳамжамият томонидан молиялаштиришнинг исломий шаклларига эътибор сезиларли равишда ошди. Замонавий шароитда ислом молияси тармоғи жаҳон миқёсида энг тез ўсаётган соҳалардан бири экани эътироф этилмоқда. Ernst & Young компаниясининг хулосасига кўра, 2018 йил якунига ислом молияси жаҳонда 5 трлн. АҚШ доллари миқдоридаги, ислом иқтисодиёти соҳасида илмий тадқиқотлар бўйича Агентлик (ICRA)нинг ҳисобкитоби бўйича эса 2020 йилда 6,5 трлн. АҚШ доллари ҳажмидаги активларни назорат қилади[6].

Иқтисодчи олимлар Ишмухамедов (2011), Зарипов (2016)лар ўзларининг илмий мақолаларида бугунги кунда жаҳонда, ислом молияси барқарор даражада ривожланаётгани ва юқори ўсиш суръатларини кўрсатаётганини, ислом молиясида анъанавий молиядаги «пул баҳоси» тушунчасига ўрнига «капитал самарадорлиги» деб аталувчи янги атама жорий этилганлиги ҳақида сўз юритганлар. Журавлев (2017) ҳуқуқий асос яратиш орқали анъанавий ва ислом молияси муассасалари бир ҳуқуқий майдонда фаолият юрита олишини, бу ҳолатда уларни тартибга солиш учун иккита алоҳида қонун амал қилиши мумкинлигини айтиб ўтган [7]. Мамлакатимиздаги ислом молияси соҳасида тадқиқот ишлари олиб борган Аббасов (2019) ҳам ўзининг илмий мақоласида ислом молиясига бўлган қизиқишнинг ортисига унинг тўхтовсиз ўсиб бориши ҳам асосий омиллардан бири бўлганлиги таъкидланган[8].

Тадқиқот методологияси

Мақолани ёзишда амалий материалларни ўрганиш, илмий мушоҳада, таққослаш, гуруҳлаш, таҳлилдан фойдаланиб, хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди.

Таҳлил ва натижалар

Исломий молия-кредит муассасалари товар-пул айланмаси билан бевосита боғлиқ ва воқеликдаги активлар билан таъминланган, мазмуни ва тузилишига кўра ўзига хос бир қатор воситаларни таклиф этади. Иброҳим Варде исломий молиявий маҳсулотларни мазкур воситалардан фойдаланишда вужудга келадиган ҳуқуқий, молиявий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар мажмуига асосланиб таснифлайди. Ислом молияси соҳасининг салоҳияти қуйидаги бешта тармоқ фаолияти орқали баҳоланади (1-жадвал):

1. Ислом банклари
2. Такафул (исломий суғурта)
3. Бошқа (турли) ислом молия муассасалари (инвестиция компаниялари, микромолия муассасалари ва ҳ.к.з.)
4. Сукук (исломий қимматбаҳо коғозлар)
5. Ислом жамғармалари.

1-жадвал

Глобал ислом молияси астивларнинг тақсимланиши

					
	Тармоқ/актив тоифаси	ИМ активларининг улуши	Ҳажми (\$ млн)	Муассасалар сони	Давлатлар сони
1	Ислом банклари	71%	1,721	505	69
2	Такафул (исломий суғурта)	2%	46	324	47
3	Бошқа (турли) ислом молия муассасалари	6%	135	560	49
4	Сукук (исломий облигация)	17%	426	2,590 (чиқарилган сукук сони)	25
5	Ислом жамғармалари	4%	110	1,410	28
	Жами	100%	2,438		

Жамият, анъанавий банк тизимида амал қилувчи мижоз/омонатчи – банк, қарз олувчи – банк каби, яъни асосан банк манфаатини кўзловчи молиявий муносабатлар ҳамда ислом банкчилигидаги икки томоннинг (яъни мижоз ва банкнинг) биргаликдаги манфаатини инобатга олувчи “мушорака” (лойиҳаларни сармоявий шерикчилик асосида молиялаштириш), “муробаҳа” (олди-сотди шартномаси орқали молиялаштириш), “мудораба” (лойиҳаларни ишонч асосидаги ҳамкорлик доирасида молиялаштириш), “ижара” (ижара/лизинг шартномаси асосида молиялаштириш), “истисна” (ишлаб чиқариш соҳаси лойиҳаларини молиялаштиришга асосланган шартнома), “салам” (асосан қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган, олдиндан молиялаштиришни кўзда тутувчи шартнома), “сукук” (қимматли қоғозлар ёрдамида молиялаштириш) каби иқтисодий-молиявий ҳамкорлик муносабатлари ўртасидаги фарқни англаши ва икки томон учун ҳам бирдек манфаатли бўлган бундай тизим замонавий банк-молия соҳаси ривожланишига ҳам ёрдам бериши мукинлигига ишонч ҳосил қилиши керак. Ислом банклари ўз мижозлари билан ҳамкорлик қилиш орқали улар билан тадбиркорликнинг ҳар қандай турига хос бўлган хатарларнинг бўлишини, хатарларни бўлишиш даражаси эса лойиҳалаштирилаётган тадбиркорлик лойиҳаси ҳамда молиялаштириш учун қўлланилаётган маҳсулот турига боғлиқ бўлишини тушуниб етиш жамият аъзоларига бу тизим имкониятларидан тўла равишда баҳраманд бўлиш имконини беради ҳамда ислом банкчилигининг янада ривожланишини таъминлайди (2-жадвал).

2-жадвал

Ислом банкларида мартнома турлари ва дуч келадиган хатарлар

Муносабат тури	Шартнома / битим тури	Ислом банки дуч келадиган хатарлар
Ҳамкорлик битими	Мушарақа шартномаси (шерикчилик) ва Мудораба (ишонч асосида молиялаштириш) шартнома турлари	Инвестиция билан боғлиқ хатарлар (йўқотиш хатари) банкнинг лойиҳага қўшилган вақтидан бошланади ва лойиҳа ёпилгунча (тугагунча) давом этади
Савдо битими	Муробаҳа (насия ёки тўлови кечиктирилган савдо тури)	Бозор нархининг ўзгариши билан боғлиқ хатарлар сотувчи (банк) ва харидор ўртасида нарх бўйича бир келишувга эришилган вақтдан бошлаб, маҳсулот харидорга сотилгунча давом этади. Маҳсулотга эғалик қилиш билан боғлиқ хатарлар банк томонидан товар сотиб олинган вақтдан унинг харидорга қонуний етказилишига қадар давом этади. Кредит қайтмаслиги хатари банк мижозга насияга маҳсулот олиб берганидан, мижоз охириги тўловни амалга оширгунга қадар давом этади.
Лизинг (ижара) шартномаси	Ижара шартномаси (тўлови кечиктирилган шартнома тури)	Активлар (мол-мулк)га эғалик қилишдаги хатарлар ижарага берувчи (банк)дан ижарачи (мижоз)га (активлар) берилган санадан бошланади ва ижара муддати тугагунга, (одатда актив мижозга ўтгунга) қадар давом этади. Кредит қайтмаслиги хатари мулк ижарага берилган пайтдан, мижоз сўнгги тўловни амалга оширгунга қадар давом этади.

3-жадвал

Ишлаб чиқаришни молиялаштириш дуч келадиган хатарлар

Муносабат тури	Шартнома / битим тури	Ислом банки дуч келадиган хатарлар
Ишлаб чиқаришни молиялаштириш	Истисно шартномаси (яъни келажакда ишлаб чиқарилиши керак бўлган маҳсулот савдоси бўлиб, бунда ишлаб чиқарувчи маҳсулотни ўз хом-ашёсидан тайёрлайди)	Одатда истисно битимида ишлаб чиқарувчи, банк (яъни молия муассасаси) ва мижоз (яъни харидор) каби томонлар иштирок этади. Ушбу битим доирасида банк қуйидаги хатарлар билан тўқнаш келади: Ижро (бажармаслик) хатари — ишлаб чиқарувчи маҳсулотни белгиланган мудатда ишлаб чиқаролмаслиги ёки ишлаб чиқаришни истамаслиги ва шу сабабли банк маҳсулотни якуний истеъмолчига етказиб бериш шартларини бузиши мумкинлиги. Сифат хатари — ишлаб чиқарувчи сифатсиз (бузук/нуқсонли) маҳсулотни етказиши ва мижоз (банк) буни маҳсулот етиб келгандагина аниқлаши (кўриши). Ишлаб чиқариш харажатларининг ортиб кетиши хатари — ишлаб чиқарувчининг харажатлари кутилганидан (режалаштирилганидан) ошиб кетади ва бу ишлаб чиқарувчининг ўз мажбуриятларини бажармаслигига сабаб бўлади. Активларга эғалик хатари — «ёндош (паралел) истисно» битимидаги хатар, ишлаб чиқарувчи томонидан етказилган маҳсулотлар харидорга сотилишидан аввал банкнинг бўйнида бўлади. Маҳсулот хусусиятлари билан боғлиқ хатарлар — маҳсулотнинг, ишлаб чиқарувчи ва банк/мижоз ўртасида келишилган хусусиятлари, ҳамда маҳсулот етказиб берилганидан кейин аниқланган хусусиятлар ўртасидаги фарқ туфайли юзага келадиган хатар. Кредит қайтмаслиги хатари — мижоз маҳсулот нархини тўлиқ ва ўз вақтида тўламаслиги хатари.

Юқорида келтирилган жадвалдан кўриниб турибдики, ислом банки томонларнинг мавқе ва ролларига қараб турли босқичларда турлича хатар ва таваккалчиликка боради. Табiiйки, замонавий ислом банк тизимида хатар ва таваккалчилик даражасини камайитиришнинг самарали воситалари ишлаб чиқилган, ҳатто айрим ҳолларда улар ислом молиясининг асл моҳиятига хос бўлган хатарларни бўлиш/тақсимлаш тамойилларига мувофиқ бўлмаганлиги туфайли ислом банк-молия соҳасига бўлган ишончга путур етказди (3-жадвал).

Шундай бўлса ҳам, ҳар бир ислом молия маҳсулоти банк томонидан қабул қилинадиган турли-туман хатар ва таваккалчиликларни намойиш этади (бу эса асосан кредит қайтмаслиги хатари муаммосига эга анъанавий банклардан фарқ қилади). Масалан, агар ислом банки мушорака шартномаси доирасида акциядорлик жамиятига кирса, ҳамкорлик давом этгунига қадар зарар кўриш хатарига эга бўлади. Муробаҳа битимида банк мулкка (актив) эгалик қилиш даври мобайнида (яъни шу мулк сотилгунча) шу мулкни йўқотиш хатарига эга бўлади. Ижара шартномаларида эса банк мулкка эгалик ҳуқуқи мижозга ўтгунига қадар хатарга эга бўлади. Шу тариқа, ислом банкчилиги таваккалчиликнинг фойдага бўлган нисбати иқтисодий жиҳатдан оқилона эканлигини намойиш этади. Бундай банк тизими мижозларнинг ҳам, кенг жамоатчиликнинг ҳам эҳтиёжларини қондиради ва бойликларнинг адолатли тақсимланишига имконият яратади.

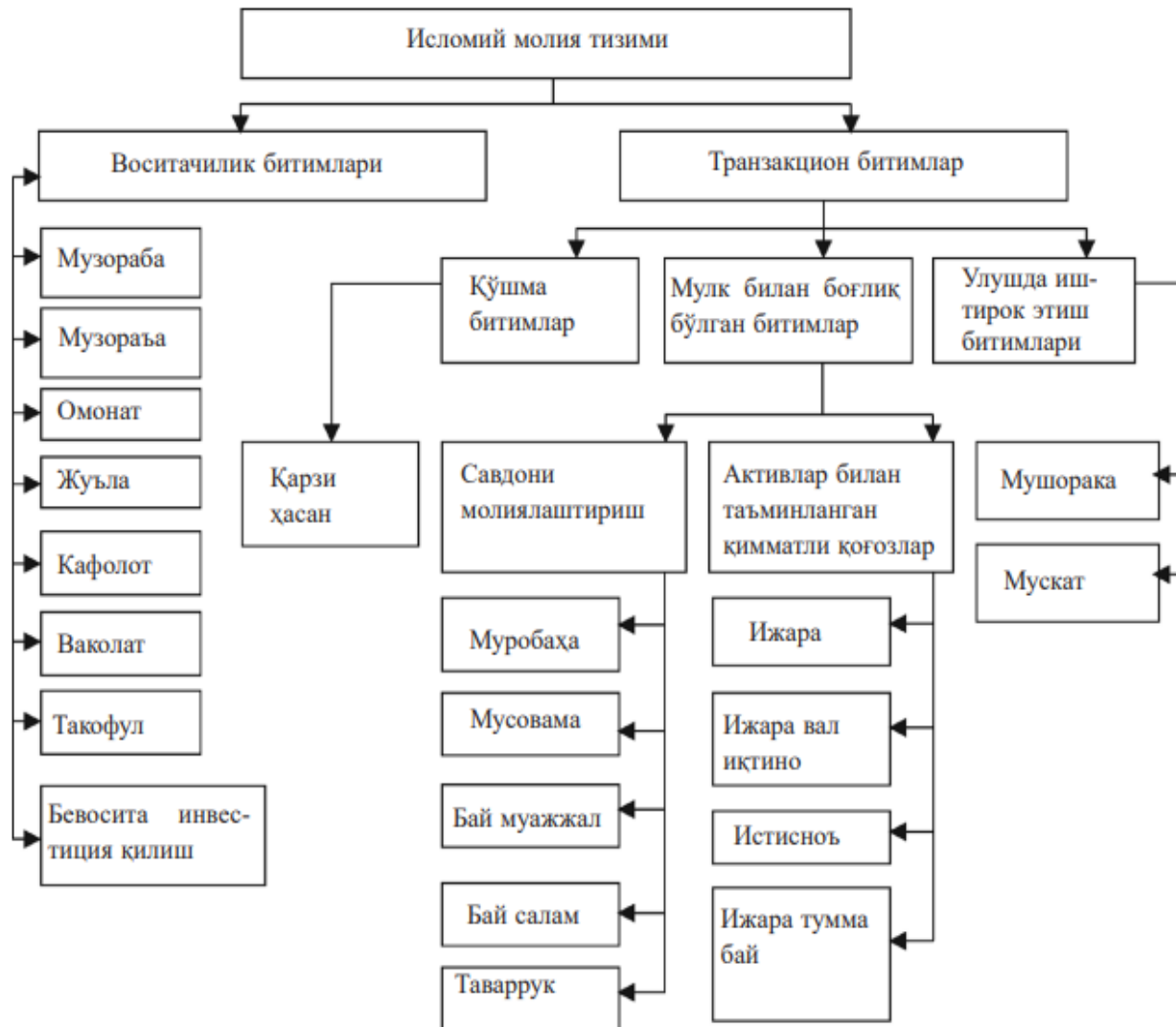
Шунга мувофиқ равишда у сотишга асосланган муробаҳа, мусовама, истисноъ, салам, таварруқ ва ийна каби битимлар кирадиган маҳсулотларни ажратиб кўрсатади. Иккинчи гуруҳдаги воситалар ижара (ёллаш)га асосланган маҳсулотлардир. Учинчи гуруҳга эса фойда ва зарарларни бўлишиш ҳамда улушли иштирокка (музораба ва мушорака) асосланган маҳсулотлар киради.

Исломий молия соҳасидаги россиялик мутахассис Р. И. Беккин исломий молиявий маҳсулотларнинг қуйидаги таснифини келтиради [9]:

– фойда ва зарарларни тақсимлаш механизмига асосланган воситалар ёки молиялаштиришнинг инвестициявий воситалари: музораба, мушорака;

– қарз билан боғлиқ молиялаштиришга асосланган воситалар: муробаҳа, салам, шунингдек, истисноъ ва ижара.

Р.Р. Воҳидов молиявий воситаларнинг энг кўп тарқалган икки гуруҳини кўрсатиб ўтади: капиталда иштирок этишга асосланган воситалар ва қарз билан боғлиқ молиялаштиришга асосланган воситалар. Капиталда иштирок этишга асосланган воситаларга Р. Р. Воҳидов музораба ва мушоракани, қарз билан боғлиқ молиялаштиришга асосланган воситаларга – муробаҳа, ижара, салам ва сукукни киритади. Исломий молиявий маҳсулотларни шакллантириш тамойили бўйича таснифи 1-расмда келтирилган[10].

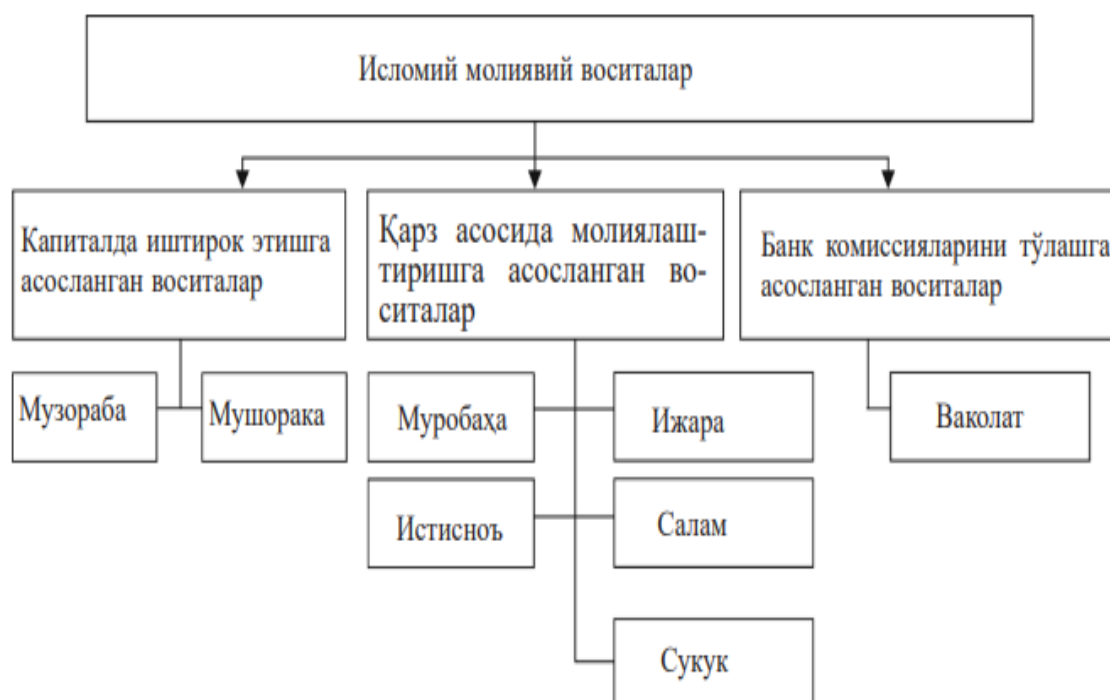
1-расм. Транзакцион ва воситачилик битимларининг шакллари

Шундай қилиб, аксарият исломий банклар томонидан ишлатиладиган ва халқаро стандартлар билан қатъий белгиланган асос бўлувчи воситалар қуйидагилар ҳисобланади (2-расм) [11]:

1) Шерикчилик шартномаси (улушли молиялаштириш): – музораба, мушорака;

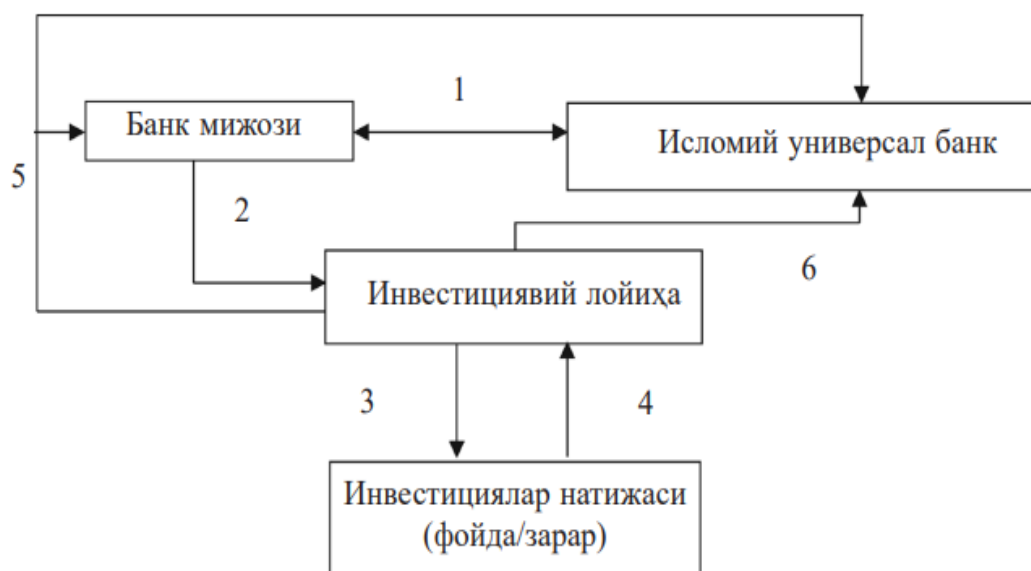
2) Савдо келишуви (қарз билан боғлиқ молиялаштириш). Мазкур воситалар ўртасидаги тафовут активларни сотиш муддатлари билан таърифланади: – муробаҳа, ижара, истисноъ, салам.

3) Қуйидагилар қўшимча воситалар ҳисобланади: – қарзи ҳасан (фоизсиз қарз), агентлик тўловлари (ваколат, жуъла), сукук (капитални мақсадли қимматбаҳо қоғозларга йўналтириш).

2-расм. Улушли капиталда иштирок этишга асосланган воситалар.

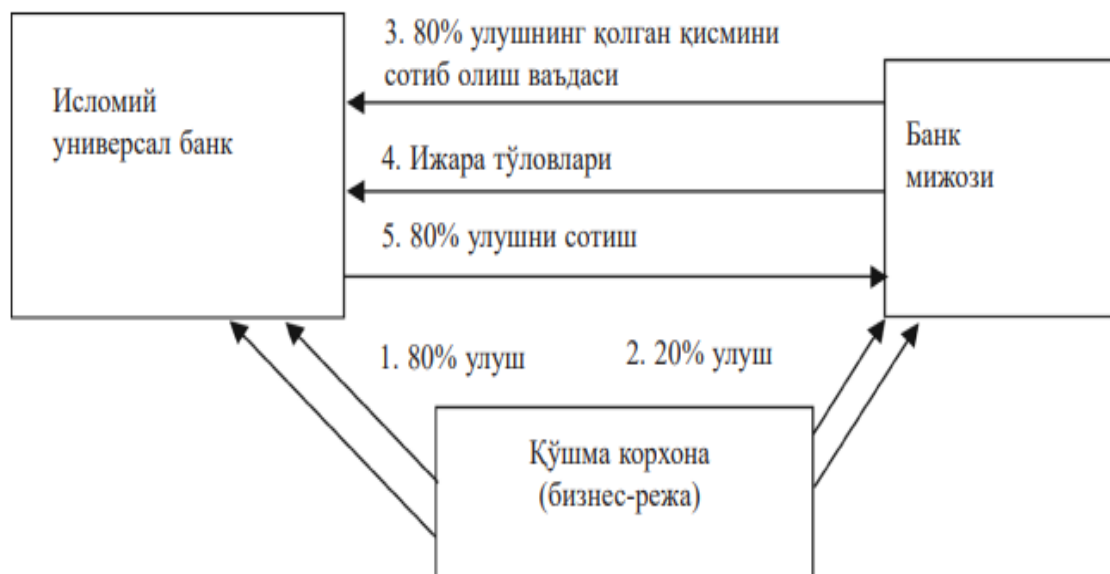
Музораба шартномалари банк ва тадбиркор ўртасида, шунингдек, омонатчи ва банк ўртасида ҳам тузилиши мумкин. Дастлабки ҳолатда тадбиркор музориб сифатида қатнашса, кейинги ҳолатда бу вазифани банк бажаради. Банк ва тадбиркор ўртасида музораба битимини амалга ошириш чизмаси 3-расмда кўрсатилган[12].

3-расм. Музораба шартномасидан фойдаланиб битимларни амалга ошириш чизмаси

Жаҳон амалиётида мушораканинг кўчмас мулк, шунингдек, лойиҳаларда шерикчилик усуллари шаклида қўлланиши мумкин бўлган шакли – камайиб

борувчи мушоракадан кенг фойдаланилади. «Камайиб борувчи мушорака» битимининг бизнесжараёни 4-расмда акс эттирилган[13].

4-расм. «Камайиб борувчи мушорака» шартномасининг бизнес-жараёни

Шерикларнинг ҳар бири фойдадаги ўз улушини бошқа шерикка ихтиёрий тартибда бериш ҳуқуқига эга, улушни бериш аввалдан келишилган бўлмаслиги шарт. Музорибга боғлиқ бўлмаган ҳолатларда ва форс-мажор натижасида зарар юзага келса, барча харажатлар инвестор зиммасига бўлади. Музориб, ўз навбатида, фақат ўз меҳнати ва вақтини йўқотади. Шунга қарамай, тадбиркорнинг нотўғри бошқаруви ва масъулиятсизлиги исботланса, у молиявий йўқотишлар учун жавобгар бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Ислом молиясининг мамлакатимизда ривожланиши учун ғов бўлаётган салбий омилларни қуйида кўриб ўтамыз:

-мамлакат аҳолисининг ислом молияси афзалликлари, механизмлари ва усулларида етарли даражада бохабар эмаслиги ва мана шундай хизматларга талабнинг шакллантирилмаганлиги;

-шариат қоидалари бўйича ишлашда ҳуқуқий хатарлар, шариат тамойилларига номувофиқлик хатари каби қўшимча хатарларнинг мавжудлиги;

- ислом иқтисодиёти инфратузилмалари, энг аввало ислом молияси муассасалари(банклар, инвестициявий фондлар, суғурта компаниялари ва бошқалар) ва мувофиқ фонд бозорининг мавжуд эмаслиги;

- ислом молияси муассасалари учун меъёрий-ҳуқуқий асос ва молиявий ҳисоботларни шакллантириш борасида ягона стандартларнинг йўқлиги;

- молиявий муассасалар ходимларида ислом молияси соҳасида кўникмаларнинг ҳамда молиявий масалаларни тушунадиган шариат экспертларининг мавжуд эмаслиги;

- Ўзбекистонда ислом молиясини ҳуқуқий тартибга солишнинг йўқлиги.

Мазкур муаммоларнинг ечими сифатида айрим мулоҳазаларимизни келтириб ўтмоқчимиз:

- ислом ҳуқуқшунослари ярим асрга яқин фаол амалий ривожланиш мобайнида ислом молияси маҳсулотларининг мусулмон ва номусулмон мамлакатлар қонунчилик тизимига энг мақбул жорий этиладиган барқарор шартнома андозаларини ишлаб чиқдилар;

- ислом молияси 75 та мамлакатда ривожланмоқда ва турли конфессиядаги миждозларни ўзига жалб этиб, юқори ўсиш суръатларини кўрсатмоқда;

- айрим мамлакатлар (Яқин Шарқ ва Форс кўрфази мамлакатлари ҳамда Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатлар)да маъқулланган молиявий тизимнинг икки тармоқли(анъанавий ва исломий) ривожлантиришни мамлакатимизда ҳам қўллаш учун қабул қилиш тавсия этамиз;

- ислом молияси муассасалари фаолиятининг барча томонларини қамраб олувчи(уни ташкил этишдан тугатишгача бўлган) турли мамлакатлар меъёрий-ҳуқуқий базасини ривожлантириш тажрибасини таққослама таҳлил қилиш, республикаимизда тўлақонли қонун яратиш заруриятини таъминлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида асосан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид давлат дастурининг 117-124 бандлари. – www.lex.uz

2. Zamir Iqbal Abbas Mirakhor. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice, Edition 2 / Zamir Iqbal Abbas Mirakhor, 2011. – P. 1.

3. Maher Hasan and Jemma Dridi. The Effects of the Global Crisis on Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study / Maher Hasan and Jemma Dridi, 2010.

4. Rania Abdelfattah Salem. Risk management for Islamic banks / Rania Abdelfattah Salem. – Edinburgh: University Press, 2013. – P. 11–12.

5. Craig R. N. Ethercott, David M. E. Isenberg. Status of the global islamic finance industry. Islamic Finance Law and Practice; by I. Warde. 2012. – P. 42.

6. An Introduction to Islamic Finance; by Mufti Muhammad Taqi Usmani. 2002. – P. 9–10.

7. Ibrahim Warde. Islamic Finance in the Global Economy / Ibrahim Warde. 2010. – P. 52.

8. El-Gamal M. Islamic Finance Law, Economics and Practice / M. El-Gamal. – 2006. – P. 49

9. Muhammad Ayub. Understanding Islamic Finance. 2009. – P. 81–82.

10. Mahmoud A. El-Gamal. An Economic Explication of the Prohibition of Gharar in Classical Islamic Jurisprudence. 2001.

11. The Evolution of Islamic Finance by I. Warde. 2012. – P. 42–51.

12. Monzer Kahf, M. Henry and Rodney Wilson. Islamic Banks: The Rise of a New Power Alliance of Wealth and Sharia Scholarship, The Politics of Islamic Finance / Monzer Kahf, M. Henry and Rodney Wilson. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.

13. Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, 2007